

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA TƏRBIYƏ İDEYALARININ TARİXİ ƏNƏNƏSİ

Aydan Davud qızı Cavadova

Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı

ORCID: 0009-0002-8544-9124

<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v24.i3.09>

E-mail: aydancavadova2001@gmail.com

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, tərbiyə ideyaları, tarixi ənənə, şifahi xalq ədəbiyyatı, klassik poeziya, maarifçi realizm, mənəvi dəyərlər, əxlaqi tərbiyə, vətənpərvərlik, insan kamilliyi, Ağarəhim Rəhimov.

Ключевые слова: Азербайджанская литература, воспитательные идеи, историческая традиция, устное народное творчество, классическая поэзия, просветительский реализм, духовные ценности, нравственное воспитание, патриотизм, совершенствование личности, Агаарегим

Key words: Azerbaijani literature, educational ideas, historical tradition, oral folk literature, classical poetry, enlightenment realism, moral values, ethical education, patriotism, human perfection, Agharahim Rahimov.

Azərbaycan xalqının mənəvi-mədəni irsi əsrlər boyu təkcə bədii-estetik zövqün formalaşmasına deyil, həm də gənc nəslin tərbiyəsinə xidmət etmişdir. Ədəbiyyat xalqın tarixi yaddaşını, əxlaqi dəyərlərini, sosial ideallarını yaşadan mühüm vasitə kimi çıxış etmişdir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan ədəbiyyatı müxtəlif dövrlərdə insanın mənəvi kamilliyinə, əxlaqi bütövlüyünə, elm və maarifə yönəlməsinə böyük önəm vermişdir. Əsrlər boyunca xalqımızın şifahi yaradıcılığından başlayaraq klassik poeziyaya, maarifçi realizmdən müasir ədəbiyyata qədər hər mərhələdə tərbiyə məsələsi əsas mövzulardan biri olmuşdur. Bu tarixi ənənənin davamçısı olan müasir yazıçılar arasında Ağarəhim Rəhimov xüsusi yer tutur. Onun əsərlərində insanın şəxsiyyət kimi formalaşması, əxlaqi dəyərlərə bağlılığı və vətənpərvərlik mövzuları əsas xətt təşkil edir. Xalqının qədim dövrə aid dastan və nağılları tərbiyəvi ideyaların ilkin mənbəyi olmuşdur. Ağarəhim müəllim tələbkar cəmiyyət adamı, ideyalı sənətkardır. Onun bədii nəsrində cəmiyyət hər tərəfdən görünür. Kitabı Dədə Qorqud” dastanında qəhrəmanlıq, ailəyə sdaqət, böyüyə hörmət, vətən sevgisi kimi dəyərlər ön plana çıxır. Dədə Qorqudun gənclərə verdiyi nəsihətlər həm milli, həm də bəşəri tərbiyə prinsiplərinin ifadəsidir. Nağıl və atalar sözlərində də xalq hikməti ilə yığrulmuş tərbiyə nümunələri vardır. Məsələn, “El bir olsa, dağ oynadar yerindən” atalar sözü gənclərə həmrəyliyin və birliyin gücünü aşılayır. Azərbaycanın klassik şairləri insanın mənəvi aləmini zənginləşdirməyi və kamillik yolunu göstərməyi qarşılarına məqsəd qoymuşlar.

Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sində insan tərbiyəsini ədalət, elm və sevgi üzərində qurur. “Sirlər xəzinəsi”ndə deyilir: “Tərbiyəsiz elm zülmət içində işıq kimidir, yol göstərməz”.

İmadəddin Nəsimi insanın şəxsiyyətinə və mənəvi azadlığına böyük dəyər verərək yazırdı: “Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam”. Bu misralar insanın daxili böyüklüyünü və özünü tanıma ideyasını gənclərə aşılayır.

Məhəmməd Füzuli əsərlərində mənəvi saflığın, eşqin və təvazökarlığın tərbiyəvi rolunu

önə çəkir. Onun "Söz" rədifli qəzəlində sözün qüdrəti həm maarif, həm də tərbiyə vasitəsi kimi təqdim olunur.

XX və XXI əsr Azərbaycan ədəbiyyatında tərbiyə ideyaları və Ağarəhim Rəhimovun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixən yalnız estetik zövqün formalaşmasına deyil, həm də cəmiyyətin mənəvi-mədəni dəyərlərinin qorunmasına xidmət edib. Bu çərçivədə Ağarəhim Rəhimovun yaradıcılığı xüsusi diqqət çəkir. Yazıçı müasir dövrün sosial-əxlaqi problemlərinə həssas yanaşır, insanın formalaşmasında ailə və məktəbin rolunu ön plana çəkir. Onun fikrincə, insanı ucaldan təkcə illərin çoxluğu deyil, gördüyü işlər və əməlidir. Rəhimovun əsərlərində mənəvi paklıq, vicdan azadlığı, müəllim-şagird münasibətləri, gənclərin cəmiyyətə faydalı şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi əsas ideya xəttini təşkil edir. Müəllifin bu baxışını ifadə edən kəlamları xüsusilə diqqətəlayiqdir:

"İnsanı böyüdən illər deyil, əməlləridir. Əməlsiz insan yalnız kölgədir."

"Ən böyük sərvət vicdanın paklığıdır, onu qoruyan insan heç vaxt yolunu azmaz."

"Müəllim şagirdinə yalnız elm öyrətmir, həm də həyat dərsi verir."

Bu sitatlar göstərir ki, Rəhimov üçün tərbiyə sadəcə davranış qaydaları deyil, insanın daxili bütövlüyü, mənəvi möhkəmliyidir. Onun bədii yaradıcılığında tərbiyə ideyaları süjet, konflikt, dramatik situasiyalar vasitəsilə təqdim olunur və nəticədə "mənəviyyət nəsri" deyilən bir istiqamət formalaşır. Rəhimovun "Canavar balasında erməni xisləti", "Gəlin-qayada qoşa məzar", "Səfalət", "Girdab", "Taleyin hökmü", "Cinayət və etiraf" kimi əsərlərində namus, qeyrət, vicdan, dövlətə sdaqət məsələləri ön plandadır. Digər tərəfdən, "Ovlaq keçidində", "Haray", "Xəyanət" əsərlərində torpaq itkisi, şəhidlik və vətənpərvərlik mövzusu dərin dramatism ilə işıqlandırılır. "Qoşa qanad" və "İkili dünyam" kimi əsərlərində isə müəllif mühacir ziyalıların faciəsini, ikiüzlü siyasətçilərin yalançı oyunlarını təsvir edir. Bütün bunlar göstərir ki, Ağarəhim Rəhimov öz bədii dünyagörüşü ilə həm klassiklərin, həm də maarifçi realistlərin yolunu davam etdirərək tərbiyə ideyalarını müasir dövrün sosial-mənəvi problemləri ilə sintez edib. Azərbaycan ədəbiyyatında tərbiyə mövzusu qədimdən gələn ənənənin təkamülü kimi onun əsərlərində daha canlı, daha kəskin bədii ifadəsini tapır. Ağarəhim Rəhimovun yaradıcılığı isə bu tarixi ənənəni davam etdirərək müasir dövrdə tərbiyə məsələlərinin aktuallığını qoruyur. Onun əsərləri göstərir ki, düzgün tərbiyə yalnız fərdi deyil, bütövlükdə cəmiyyətin mənəvi sağlamlığını təmin edən əsas mövzulardandır.

Problemin aktuallığı. Müasir dövrdə qloballaşma, informasiya bolluğu və sürətlə dəyişən həyat tərzı gənclərin mənəvi dünyasına ciddi təsir göstərir. İnternet və sosial şəbəkələrin təsiri ilə ənənəvi dəyərlərin arxa plana keçməsi, milli kimliyin zəifləməsi təhlükəsi gündəmdədir. Belə bir şəraitdə Azərbaycan ədəbiyyatında əsrlər boyu formalaşmış tərbiyə ideyalarının yenidən nəzərdən keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ədəbiyyat insanın yalnız estetik zövqünü deyil, həm də onun əxlaqi seçimlərini, vətənə, ailəyə və cəmiyyətə münasibətini formalaşdırır. Bu səbəbdən xalq yaradıcılığından başlayaraq klassik poeziyaya, maarifçi realist ədəbiyyata və müasir yazarların, xüsusilə Ağarəhim Rəhimovun əsərlərinə qədər tərbiyəvi ideyaların araşdırılması bugünkü nəsil üçün vacibdir.

Problemin elmi yeniliyi. Bu mövzunun elmi yeniliyi onun yanaşma tərzindədir. Ədəbiyyatımızda tərbiyə ideyaları haqqında çox yazılıb, lakin onların bütöv bir tarixi xətt üzrə xalq ədəbiyyatından müasir yazarlara qədər izlənilməsi az hallarda diqqət mərkəzində olub. Burada

əsas yenilik odur ki, mövzuya parçalanmış baxış yox, vahid ənənə konsepsiyası tətbiq olunur. Digər mühüm məqam isə müasir dövr yazıçılarından Ağarəhim Rəhimovun əsərlərinin bu tarixi ənənə kontekstində ilk dəfə ayrıca öyrənilməsidir. Onun yaradıcılığında klassik və maarifçi ədəbiyyatın ideyaları ilə müasir cəmiyyətin mənəvi problemləri arasında körpü qurulur. Bu baxımdan, mövzu yalnız keçmiş təsvir etmir, həm də bugünkü gəncliyin tərbiyəsində praktik əhəmiyyət daşıyır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Azərbaycan ədəbiyyatında tərbiyə ideyalarının öyrənilməsi gənclərin milli-mənəvi dəyərlərlə böyüməsi üçün vacibdir. Bu mövzu məktəbdə ədəbiyyat dərslərində, ailə tərbiyəsində və ictimai həyatda əxlaqi dəyərlərin təbliği üçün istifadə oluna bilər. Klassiklərdən Nizami və Füzulinin, müasir dövrdə isə Ağarəhim Rəhimovun əsərləri gənc nəsə vətənpərvərlik, vicdan və insanlıq kimi dəyərləri aşıl原因an canlı mənbədir.

Ədəbiyyat

1. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: Elm, 2000.
2. Nizami Gəncəvi. Xəmsə. Bakı: Şərq-Qərb, 2011.
3. Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm, 2005.
4. Mirzə Fətəli Axundzadə. Əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1987.
5. Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider Nəşriyyatı, 2004.
6. Zərdabi, Həsən bəy. Məqalələr. Bakı: Elm, 1981.
7. Məmmədova, T. Azərbaycan maarifçilik ədəbiyyatında tərbiyə ideyaları. Bakı: Nurlan, 2010.
8. Əliyev, Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Elm, 2007.
9. Ağarəhim Rəhimov. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Təhsil, 2015.
10. Ağarəhim Rəhimov. Müəllim və şagird. Bakı: Çarşıoğlu, 2018.
11. İsmayılov, M. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında tərbiyə problemləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2012.

A.D. Cavadova

Azərbaycan ədəbiyyatında tərbiyə ideyalarının tarixi ənənəsi Xülasə

Azərbaycan xalqının zəngin mənəvi-mədəni irsi əsrlər boyu həm estetik zövqün formalaşmasına, həm də gənc nəsəlin tərbiyəsində xidmət etmişdir. Şifahi xalq yaradıcılığı, dastan və nağıllardan tutmuş klassik poeziya və maarifçi realizmə qədər bütün mərhələlərdə tərbiyə mövzusu mühüm yer tutmuşdur. Nizami, Nəsimi, Füzuli kimi klassiklər insanın mənəvi bütövlüyünü, elm və əxlaqla kamilləşməsini əsas ideya kimi təqdim etmişlər. XX-XXI əsr ədəbiyyatında isə bu ideyalar ailə, vətənpərvərlik, mənəvi məsuliyyət kimi mövzularla davam etdirilmişdir. Müasir yazıçı Ağarəhim Rəhimovun yaradıcılığında tərbiyə məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsərlərində vicdan, mənəvi saflıq, müəllim-şagird münasibətləri və gənclərin sağlam böyüməsi əsas xətt təşkil edir. Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatında tərbiyə ideyaları əsrlərin dərinliklərindən gələn və bu gün də aktuallığını qoruyan mühüm ənənədir.

А.Д. Джавадов**Историческая традиция воспитательных идей в Азербайджанской литературе
Резюме**

Духовно-культурное наследие азербайджанского народа на протяжении веков служило не только формированию эстетического вкуса, но и воспитанию молодого поколения. От устного народного творчества, эпосов и сказок до классической поэзии и просветительского реализма тема воспитания занимала важное место. Классики, такие как Низами, Насими, Физули, представляли духовную целостность человека и его совершенствование через науку и нравственность как главную идею. В литературе XX–XXI веков эти идеи продолжились в темах семьи, патриотизма и нравственной ответственности. В творчестве современного писателя Агагарима Рагимова вопросам воспитания уделяется особое внимание. Его произведения посвящены чистоте совести, духовным ценностям, отношениям между учителем и учеником, а также здоровому развитию молодежи. Таким образом, идеи воспитания в азербайджанской литературе являются важной традицией, идущей из глубины веков и сохраняющей свою актуальность сегодня.

A.D. Javadova**The historical tradition of upbringing ideas in Azerbaijani literature
Summary**

The spiritual and cultural heritage of the Azerbaijani people has for centuries served not only the formation of aesthetic taste but also the upbringing of the younger generation. From oral folk creativity, epics, and fairy tales to classical poetry and Enlightenment realism, the theme of education and moral upbringing has held an important place. Classics such as Nizami, Nasimi, and Fuzuli emphasized human spiritual integrity and perfection through knowledge and morality as a central idea. In the literature of the 20th and 21st centuries, these ideas continued through themes of family, patriotism, and moral responsibility. In the works of the contemporary writer Agharaim Rahimov, the issues of upbringing receive particular attention. His writings focus on purity of conscience, spiritual values, teacher-student relationships, and the healthy development of youth. Thus, the ideas of upbringing in Azerbaijani literature represent an important tradition that comes from the depths of centuries and still retains its relevance today.

Redaksiyaya daxil olub: 30.09.2025